

מאת

ישראל מהלמן

1234567

א. אימתי הדפיס בומברג

את הספר העברי הראשון בויניציאה?

1234567

לבית-דפוסו של דניאל בומברג לא קדמו אלא ביכורי דפוס עברי בויניציאה. אלדוס מנוציוס¹, המדפיס המהולל של ספרים יווניים ורומיים, השתמש ראשון באות עברית בויניציאה. בשנת 1498 הדפיס כמה מלים עבריות (מס' תהלים, פרק סה) בכתבי אנגלוס פוליציאנוס². בשנת 1501 הוציא דף לדוגמא של תנ"ך בלשונות שונות, לרבות את המקור העברי. אלדוס תיכנן הוצאת "פוליגלוטה", תנ"ך במקור ובתרגום לאטיני ויווני, אך תכניתו לא יצאה לפועל ולא נשתמר אלא הדף הבודד, הכולל גם את הנוסח העברי. בשנה זו (כנראה) הדפיס אלדוס מנוציוס גם מדריך "מועיל" ללימוד העברית (בעצם: ראשית קריאה) הן כנספח לדקדוק עברי והן כ"ספרון" קטן בפני עצמו³. תכנון — האותיות העבריות, התנועות ושמותיהן. "ספרון" זה נדפס פעמים אחדות בראשית המאה השש-עשרה⁴, ברגיל כנספח לספרי דקדוק. מבחינת האות העברית והשפעת הגומלין בין גרשם שונצינו ובין אלדוס מנוציוס ראוי פרק קצר זה בתולדות הדפוס העברי לתשומת-לב מיוחדת⁵. ואולם רק עם פעולת דניאל בומברג זכה הדפוס העברי בויניציאה לתנופה רבת. ויניציאה הפכה מרכז עולמי של הדפסת הספר העברי. עדיין לא נתבררה די צרכה השנה הראשונה לעשיית בומברג כמדפיס עברי. אימתי התחיל מדפיס?

ר' גדליה ן' יחיא כתב בספרו "שלשלת הקבלה"⁶: "בשנת ה' אלפים רע"א התחיל דניאל בומבירגו להדפיס הגמרא וכל שאר ספרי הקודש". החוקרים לא יחסו חשיבות לדברי בעל "שלשלת הקבלה", שבעיני רבים היה בדאי ואין מן הראוי לסמוך עליו. גם ר' דוד גאנו קבע בספרו "צמח דוד"⁷: "דפוס הראשון לספרי הקודש ע"י דניאל

1. Aldus Manutius.

2. Angelus Politianus. נודע רק עוד מקרה אחד של הדפסת אותיות עבריות בספר נכרי בויניציאה בתקופה זו.

3. "Introductio per-breve ad hebraicam linguam" או "Introductio utilissima hebraice discere cupientibus".

4. במאה זו (1925, 1927) נתפרסם פעמיים צילום של ספרון זה.

5. M. Steinschneider, Aldus Manutius und Hieron. Soncino (Hebr. Bibliographie I, 125—130); Al. Marx, Studies in Jewish History and Booklore, 307—309; Joshua Bloch, Venetian Printers of Hebrew Books (Bulletin of the New-York Public Library, Vol. 36, 72—74).

6. שלשלת הקבלה, ויניציאה שמ"ה, דף קיו; יידי א"מ הברמן הסב את תשומת לבי לכך.

7. צמח דוד, פראג ש"ב, חלק א, דף סא.

בומברגא בויניציאה היה בשנת רע"א וחוקרים נוצריים קדומים (בוקסדורף, ברטו-
לוקי) הלכו בעקבותיו. ואולם הביבליוגראף המהולל וולף⁸ הכחיש את הידיעה וטען,
שגם ספרו של דוד גאנו אינו חפשי משגיאות וטעויות והכריע, שדניאל בומברג
התחיל בהדפסת ספרים עבריים במועד מאוחר יותר.

לפי יוסף הכהן בספרו "דברי הימים למלכי צרפת ומלכי בית עוטומאן"⁹ חלה
ראשית פעולתו בשנת רע"ג, אולם תאריך זה לא היה מציאותי בעיני החוקרים.
כל הביבליוגראפים החדשים, פורגס¹⁰, פריימאן¹¹, ברלינר¹², בלוך¹³, שהקדישו
מחקרים לדפוס העברי בויניציאה ובפרט לבית דפוסו של דניאל בומברג, דנים
ומכריעים, שהספר העברי הראשון, שהדפיס בומברג, הוא "חמשה חומשי תורה
עם חמש מגלות והפטרות" וראה אור בט"ו טבת רע"ז (30.11.1516). ואולם טעו
כל החוקרים החדשים ולא נכונה היא סברתם (טענתם: לא ראיתי) וצדקו במשפטם
ההיסטוריונים היהודיים ר' דוד גאנו ור' גדליהו נ' יחיאל.

בספרייתי נמצא התנ"ך הראשון (חסרים שלושה דפים בסוף) שהדפיסו בומברג
ועל השער נתפרסמה שנת ההדפסה 1511 (רע"א)¹⁴. הטופס כולו הוא המהדורה
הידועה של עשרים וארבעה בלא פירושים, בתבנית קווארטו; השער משנת רע"א
הוחלף לאחר שנים אחדות ונוסף בסוף הספר קולופון מאוחר, המציין כשנת הדפסה
רע"ח (1517—1518).

חידה היא, מדוע ספר זה, פרי ביכוריו של דפוס בומברג, לא הוצא למכירה, אלא
כעבור שש-שבע שנים, לאחר שהוחלף השער. כנראה המאבק עם שלטון העיר
ויניציאה, שלא הסכים להדפסת ספרים עבריים שלימים בתחומה, היה מר וממושך.
שמך ממאבק זה ידוע לנו מתקופה מאוחרת יותר. באוקטובר שנת 1525 הציע דניאל
בומברג למועצת העיר מאה דוקאטים בעד רשיון להדפיס ספרים עבריים ואולם
הצעתו לא נתקבלה; למחרת ביקש שוב רשיון והעלה את הסכום המוצע עד כדי
מאה וחמישים דוקאטים, אך הצעתו נדחתה שוב. ב-27 במרס 1526 חזר וביקש רשיון
והפעם הציע סכום עצום — חמש מאות דוקאטים. הפעם זכה לרשיון. הכסף הרב
ענה את הכל ומועצת העיר התגברה על היסוסי המצפון¹⁵.

רחוקה יותר ההשערה, שהאינקוויזיציה דנה לשריפה את הספר הראשון של תנ"ך
בויניציאה, אף על פי שהמדפיס היה נוצרי, ולא נשארה אלא שארית פליטה, כמה

8. Jo. Christoph. Wolfii, Bibliothecae Hebraeae, Pars II, Hmburg 1721

9. דפוס ראשון, כנראה סביונטה שי"ד, ספר ראשון, דף קלו.

10. Porges, Der erste Druck der Bomberg'schen Offizin (Zeitschrift für hebr. Bibliogr. V, 31—2)

11. A. Freimann, Daniel Bomberg und seine hebräische Druckerei in Venedig (Zeitschrift für hebr. Bibliogr., X, 79)

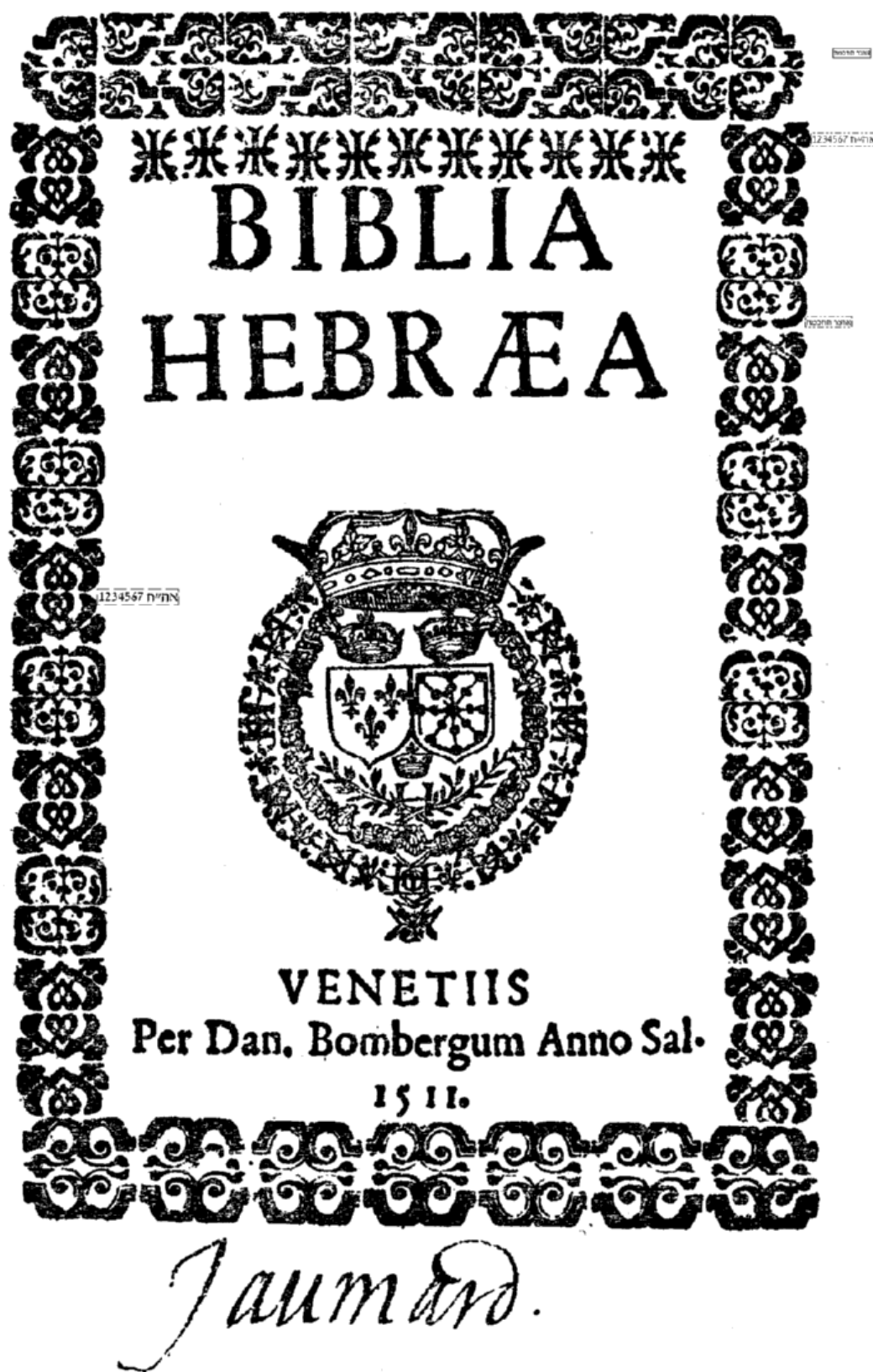
12. א' ברלינר, כתבים נבחרים, כרך שני, ירושלים תש"ט, בית דפוסו של דניאל בומברג (תרגם א"מ הברמן).

13. ע"י הערה 5: בלוך.

14. וזה השער: Biblia Hebraea Venetiis, Per Dan. Bombergum Anno Sal. 1511. אגב, הציור על השער, מעין דגל מדפיסים, ראוי לתשומת לב ולחקירה.

15. Freimann. ע"י הערה 11

טפסים של הספר, ששעריהם הוחלפו לאחר שניתנה רשות הדפסה¹⁶. האינקוויזיציה רגילה היתה לתפוס, ראשית כל, את הספרים הפסולים בבית הדפוס ולמנוע את הוצאתם לשוק.

שער הספר העברי הראשון שנדפס בויניציאה

16. עמרם שקל את האפשרות, שבומברג הדפיס ספרים עבריים לפני שנת רע"ז ושהאינקוויזיציה שרפה כולם, בלא להשאיר שריד. עיין: D. W. Amram: The Makers of Hebrew Books in Italy, 1909, 151—152.

מכאן יש ללמוד מה קשים היו הצעדים הראשונים של בומברג בויניציאה ומה רבים היו המכשולים. משנת 1511 עד שנת 1517 לא יכול היה להוציא את ספרו הראשון למכירה (אגב, בתקופה זו, בשנת 1516, הוכרחו היהודים לגור בויניציאה ברובע מיוחד, בגיטו).

מכל מקום מותר להסיק מכאן, שהמקראות הגדולות, על פירושיהם המרובים, שיצאו לאור בשנת רע"ח, לא הושלמו בדפוס במשך חדשים אחדים, אלא הדפסתם נמשכה כמה שנים; הסידור של התנ"ך ב"מקראות גדולות" משנת רע"ח זהה עם סדור התנ"ך במהדורה הראשונה, בלא פירושים, משנת רע"א.

ב. מה הניע את דניאל בומברג להדפיס ספרים עבריים?

התעניינות דניאל בומברג בהדפסת ספרים עבריים עוררה תשומת לב, עם ראשית פעולתו כמדפיס. רווחה שמועה כי מוצאאיי-יהודי, עד שיוסף הכהן ראה צורך לעצמו לפרסם ולהדגיש בספרו "דברי הימים למלכי צרפת ומלכי בית עוטומאן"¹⁷, שבומברג אינו יהודי. רבים, שלא טעו וידעו שהוא נוצרי, חשבוהו אחד מחסידי אומות העולם והגו לו הוקרה עמוקה. "השר דניאל בומברג יר"ה", כפי שכנהו ר' אליהו המדקדק בהערצה בשער ספרו "מסורת המסורת", השקיע סכומים גדולים בבית דפוסו והוציא ספרים בעלי ערך רב. לא פעם נצנצה המחשבה, שמאהבת ישראל ותורתו, הדפיס בומברג בפעם הראשונה את התלמוד הבבלי בשלימות ואת הירושלמי, פירושי תנ"ך ופוסקים, ספרי תפילות, לפי מנהגים שונים, וספרי דקדוק.

ואולם גברה והתפשטה השקפה אחרת, שבומברג יסד את בית הדפוס והדפיס ספרים עבריים מרובים בדיוק ובהידור — מטעמים מסחריים, לשם רווח (דעה זו הביע פריימאן), אך בסופו הפסיד את ממונו וביזבו כסף אבותיו.

אין להתעלם גם מאפשרות אחרת. עדיין לא עמדו החוקרים על עדות רבת עניין, שנתפרסמה בספר שהוציא לאור דניאל בומברג. בשנת רצ"ט (1539) נדפס ספר רווי שנאת ישראל ותורתו ושמו "שבילי תוהו"¹⁸; מחברו הוא המומר גיררדוש וילטויק¹⁹* מראוואשטיין, שעלה לגדולה, אחר המרת הדת, ומילא תפקיד נכבד בחצר השולטן כשגרירו של הקיסר קארל החמישי. הספר הכתוב בלשון עלגים נחלק לשני חלקים, הראשון בחרוזים ובטעמי קריאה והשני בשפה פשוטה יותר, בלתי חרוזה. החלק הראשון — עיקרו התקפה ארסית על תורת ישראל בכלל ועל התלמוד בפרט. רק הקבלה, במידה שהכירה, זכתה בעיניו (מלבד כתבי הקודש). בחלק השני מנסה הוא להביא ראיות ומופתים, מן התלמוד והמדרשים, על אמיתות הנצרות, על ידי עיקום משמעות הפסוקים והוצאתם מפשוטם. אפיינית לכוונתו היא התחלת החלק השני: "הנה אחל דברים מעט על סימני טובי' נמצאי' בספרים לא טובים כגלי ירדן בים הזפת והמה יועילו מעט להמתיק ים המלח" (קונטר' ת, דף א).

בחלק הראשון "הפיוטי" הוקדשו כמה עשרות חרוזים לפעולת דניאל בומברג ולכוונותיו. המתברר יחס לו: "מחשבה טובה וקדושה לפתוח מחנות אויבים לטרוף

17. עיין הערה 9: "ותמיד היו הולכי' ושבי' בביתו אנשי' מלומדי' כפי האפשר. ולא השיב אחר ימינו ליתן לכולם ככל אשר שאלו כיד ה' הטובה עלינו. ודניאל הנ"ל הוא נוצרי נולד מאביו ומאמו ובכל זקניו לא היה טפה מזרע יהודים".

18. עיין הערה 11.

19. הספר הוא יקר מציאות מאד; טופס נמצא בספרייתי.

*19. עיין: Franz Delitzsch: Wissenschaft, Kunst, Judentum, 1838, עמ' 288—289.

כלי מלחמתם לתור ערות ידם" (קונטר' ד, דף ג), להוציא לאור כל "אוצרות שוא".
בסוף "המקראות הגדולות" (רע"ח) מעיד "דניאל בן קרניאל בומברג" על עצמו:
"הנה מנעורי גדלני הטבע כאב לעורר נפשי החסרה והצעירה לאהוב החכמה ואוהביה
כל ימי חלדי" ואולם וילטויק פירש, במתכוון או שלא במתכוון, את אהבת החכמה
לא רק לטובה, אלא גם לרעה, ביחסו לבומברג הכוונה הזדונית לא רק לפרסם את
הקדוש והמועיל בספרות העברית, כגון התנ"ך ומפרשיו, אלא גם לגלות את אוולת
הספרים הבלתי רצויים בעיניו, כגון התלמוד.

והנה קטע מן הדברים המתייחסים לדניאל בומברג (קונטר' ד, דף ג):

עדינו בא סכל אם-לא / חכמת איש אחד תחפיינו
אמר אפיר קניני / לגלות מכסה לעיני הפל
אם סכלות ואם-חכמה / ילמדו סכלים וחכמים
כל-צמאם ישיביו / אל-יתמהו על-חתום מהלל
תורה ופירושיה / תלמוד אנדות ותוספות
לאור אתן ברחוב / מקום יעברו עוברי-דרך
ידינו ישישים ועלמים / יחד טוב ורע יוכיחו
אם וקב במדמנה / יידו ויוציאו אותו
ואם טיט וצואה / ישפכו וישליכו חוצה
מחשבה טובה וקדושה / לפתוח מחנות אויבים
לטרוף כלי-מלחמתם / לתור ערות ידם
לחפש כל-נופל בפרץ / כל-חדרי מרבציהם
מעשה מיד מחשבה / וסוף מוכית את-העצה
טוב בידם לא-ידעו / ואנחנו שללנו חלקנו
רע בידם ויתבקוהו / ואנחנו סכלותם שחקנו.

שבילי תהו חברו גיררדוש וילטויק מראואשטיין:

ITINERA DESERTI

De Iudaicis disciplinis & earum vanitate
Autore Gerardo Veltuycko
Rauesteynensi.

Addita etiam nonnulla quæ ex illorum
libris eruta cū fide christiana
consentiunt .

Venetis ex Officina Danielis Bombergi

M D X X X I X

שער "שבילי תהו", ויניציאה [רצ"ט] 1539

קשה להעלות על הדעת, שדניאל בומברג לא הכיר את הספר „שבילי תוהו“, המטיף לשנאת ^{אוצר החכמה} ישראל ותורתו, ושהספר נדפס בלא הסכמתו, אף על פי שבשנת ההדפסה לא ישב בויניציאה (בפיר' רש"י על התורה, שנדפס בשנת רצ"ח, מקיים ר' אליהו הלוי המדקדק את שירו :

ששת תשרי פטר"י / ליצירת אל את עולמו

וויניציאה בית דניאל / ולאנווירשה שב למקומו.

הדעה, שהביע המומר וילטויק על כוונותיו של ד' בומברג בהדפסת הספרים העבריים מאלפת, לאור העובדה שהמדפיס הנוצרי הגדול קרב לעבודתו מומרים ושואחדים מהיהודים הלמדנים, שעזרו לו בבית דפוסו, המירו את דתם בתקופת עבודתם בבית דפוסו (יעקב בן חיים מתוניס, וכנראה, קורנליו אדיל-קינד). ואולם תהיינה כוונותיו של דניאל בומברג מה שתהיינה, אינן גורעות מערכו הרם ומזכויותיו הגדולות בקורות הדפוס העברי, ובעקיפין — בתולדות התרבות העברית. ^{אוצר החכמה} ^{אח"ח 1234567} ^{אח"ח 1234567}

אוצר החכמה